

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXV-ik évf.

Mártius—Április 1890.

2-ik füzet.

A VALLÁSOS SZOKÁSOK, KÜLÖNÖSEN A BÚCSUJÁRÁSOK HAJDAN ÉS MOST.

Nincsen a világon új semmi. Minden a mi van, volt mindig. — A természet folytonos sora ugyan a változásoknak, de látszólag, mert a természetben csak az alak változik, anyag és erő állandó. — A természetben kielégítő ok nélkül nincs semmi, tehát nincs felesleg; következésképpen a mi van benne vagy általa, az volt öröktől fogva, s lesz örökké, ahhoz nem jött semmi, abból nem fogyott semmi.

Az „ember“ ugyan e szabály alá tartozik. Az ember is physikai részében anyag. A szellem, az ész: az ember határozója, s fölélé helyezi őt a többi állatoknak, de azért nem szünik anyag lenni; s mint ilyennek alakja változik, de lényege nem.

Az ember ma is az, a mi teremtéskor volt. Mint akkor nem, épp úgy ma sem respectálja „a jó és rossz tudás fáját“, beleharap a tilos almába; ma is, mint hajdan Kain Abelt, agyonüti testvér a testvért; egy tál lencséért elharácsolja örökségét, faragott képet, arany borjut imád; ma is a Mózesek, Dávidok, Salamonok épp úgy megvannak, mint Nabuchodnezárok, Herodesek, Heliogabalok; ma is éppen úgy tudják, mint akkoron, hogy egy az Isten, még is annyi isten után kapkodnak, a hány a szükségök.

Két dolog uralkodik az ember cselekvésein, — rokonok, holott ellenesek. Ezek szabályozzák az ember viselkedését, ezek rabja az ember mióta van, s a meddig lesz, a ki nem rabja, az betege. Befolynak ezek tudományra, vallásra, politikára éppen úgy, mint a társadalmi és családi viszonyokra, sőt ezeknél kisebb dolgokra.

E hatalmas két dolog: a szokás és a divat.

Rokonok, mert mindegyik az emberi viselkedésnek hallgatag szabályait alkotja; s mert a divat nővére a szokásnak; — ellentétesek azért, mert a szokás határozója az állandóság, míg a divaté a változat.

A szokás, a latinok szerint e második természet, megállapodott, tartós, hosszú életű, s azonos körülmények közt azonos vi-

selkedési — eljárási — módot jelent, mely vonatkozik hol az egyesre, hol az általánosra; — a divat időlegest, állhatatlant, mely inkább egyéni, lehet sokaságra vonatkozó, de általánossá nem válik, mert rendszerint a megszokottal kell megküzdenie.

Valamely új dolog, mondjuk: divat, tán czél- és ok-szerűségénél, gyakorlatiasságánál fogva fentarthatja, állandósíthatja magát, ez akkor átválíik szokássá. A szokás, a hol honos, nem, csak a hol idegen, válhatik divattá. Az lehet, hogy a lényegében állandó szokás mellék körülményeit a divat a kor fejlődésével párhuzamban módosítja, de vagy csak átmenetileg, hogy újabb divatnak adjon helyet, vagy állandóan, hogy beolvadjon a szokásba.

Ez előzmények czélja, hogy áttérve tárgyunkra könnyebben kitüntethető legyen az azonosság, mely az ókor és a jelenkor vallásos szokásai, különösen búcsujárása közt fennáll.

Ritus, liturgia, ceremonia, búcsujárás, stb., mind szokás, mely a monda korban keletkezett, szünet nélkül fennállott, s a kor divatja szerint a helyi viszonyokhoz s a népek jellegeihez idomodva, főként azonban az illető vallások befolyása alatt nyerte úgy a különböző korbéli, mint végre mai alakját.

A szokás erős motor arra, hogy az ember oly dolgot is kövessen, melyet lényegében, nem, csak külsejében ismer, s melynek helyességéről meggyőződése hiányzik. Ezért tud az ember oly vallást is követni, melynek okszerűsége iránt nemhogy meggyőződve volna, de melyet az ész kriteriuma elé nem is állított soha. Követte azért, mert bele született, s a többiekkel megszokta. Innét látszik, hogy egy vallásnak ilyszerű követése nem egyéb, mint öröklött szokás és pedig terjedelmessé, fanatizmussá válható szokás.

A mely dolog iránt az embert a józan ész viszi a meggyőződésre, az a dolog ritkán kelt rajongást, mert az igazságnak hatalmas fegyvere van: az ész, ez pedig alanyait a lélektani betegségektől megóvja; de a tunya, vagy tompa elme, mely tárgyaiba behatolni nem tud, s azokat felületesen észleli, tehát homályosan ismeri, az ragadja alanyait a rajongásba.

Kivált ha e lélektani állapothoz tényezőül a hinni valók megfoghatatlansága és mysticismus járul.

Ez okból bir egyik vallás erősebben fanatizálni, mint a másik s ennek hatalmas mediuma a vallási szokás, kivált ha a ritusokban, liturgiákban, látványosságokban és sokféle a tömegre ható parádékban nyilatkozik.

Minden szokás már magában conservatív, és természete a megörögzöttség. E tulajdonságok mindazonáltal legerősebb kifejezésüket a vallási szokásokban lelik.

Keretünk szűk volta nem engedi, hogy minden ide vonatkozó tárggyal foglalkozzunk, ez okból a vallásos szokások egyik legkifejezettebb nemére, a búcsujárásokra terjeszkedünk ki tüzetesebben.

A mondottak bizonyítására ez azért is legalkalmasabb, mert ismertebb; az ó kortól fogva a mai napig fennáll és nem szórványosan, hanem alig különböző formákban látható, a mint a nyugati civilizatio hazáiban, úgy a török, tatár, arab, hindú s egyéb népeknél.

A búcsujárás alakja, s főbb mozzanatai maradtak leginkább állandók, p. o.: a zarándoklás egyenként és tömegekben, a kör- és disz-menetek (processio), ajándékok vitele, disz- és szent-jelvények tüntetéses hordozása, áldozások, fogadalmak, közimák, zene és ének stb. — Így a búcsu tárgyainak azonossága is fenmaradt, névszerint: szenthelyek, csodatevő képek vagy szobrok, szentkútak, vagy források, stb.

Hajlandók volnánk hinni, hogy a búcsujárás a kereszténység szülötte, s hogy a keresztény zarándoklatokban, csodatevő szent képek keletkezésében találta eredetét, vagy hogy éppen a kereszténységnek a reformatio következtében történt szétválása után a katolikus egyház által a hivek tömeges együttartása végett találtatott fel. — Éppen nem.

Az ó görögkort megelőzőleg már úgy voltak szokásban, mint ma, s a külön korbeliek eltérése nem annyira a lényegét, mint az alakot érinti.

Ha az ó-korba a lehetőségig felhatolni akarunk, nehezen birunk az ó görög világon túljutni. Az ő remek irodalmukból elég maradt reánk, hogy őket apróra ismerhessük. Az Egyiptomiakról kevesebbet tudunk, bár ebben nappól-napra haladunk, — még kevesebbet a Főniekről (Phoeniciaiakról). Ellenben a zsidók történetét eléggé adja a Biblia. A Főniekre, lakván a zsidók és Egyiptomiak közt, sok ragadhatott ezekről. S miután Göröghonba az első gyarmatok Feniciából és Egyiptomból származtak, s tudvalevőleg a műveltség és polgárosodás első csiráit, valamint a formulázottabb vallás tételelességeit is ezek vitték új honukba magukkal, természetes, hogy a vallás gyakorlatával járó szertartásokat is ezek honosították meg ott. Nem esünk tehát távol a valótól, ha állítjuk, hogy a vallási szokások, szertartások, s különösen a búcsujárások, melyeket az ó görög világot illetve tüzetesen ismerünk, amazoknál u. m. az Egyiptomiaknál és a Főnieknél is honosak voltak.

Például az Adonis ünnep, mely valódi búcsujárás számba esik, Föniciából lett Göröghonba átültetve, tehát e cultusnak a vele járó szertartásokkal együtt szokásban kellett lenni Föniciában.

Már pedig ez Adomis-ünnep formaságai a mai búcsujárásokéival azonosak. A nép közel és távol vidékről csapatokba sorakozva sereglett össze, díszmeneteket tartott, — a papok az isten szobrát, képeket, melyek annak gyászos halálát ábrázolták, lobogókat, tömjénes füstölőket körülhordva vezették a hiveket, kik Adonis kerteskéket vittek, mások virágot, zöldágot tartottak kezeikben, búsultak, sirtak, Adonis szomorú sorsán zene és énekszó mellett, hogy végre dal és táncz, evés, ivás, öröm és multság közt fejezzék be az ünnepet.

Egyébként ez Adoniscultus nem volt általános, minthogy mint átültetett dolog nem terjedt ki az országra, éppen mint nálunk a helyi búcsuk, melyeken leginkább a környék vesz részt.

Nagyszerűek a görögöknél az országos, a nemzeti búcsujárások voltak, melyeken nemcsak Hellász, de a külföld is képviselte magát.

Ezek közt az első rang a Zeus tiszteletére rendezett olympiai ünnepeket illeti, melyeken a görög városok, ez apró államok, hivatalosan jelentek meg. Ezek tehát politikai jelleggel bírtak, sőt az időszámításhoz szolgáltak alapul. Az olympiai búcsuk négy évenként július elején tartattak, s az ily négy éves időköz alkotta az időszámítás egységét: az egy Olympiaszt, — e szerint tett 25 Olympiád egyszáz évet.

Megjegyezhetjük itt közbevetőleg, hogy a kalendáriumok ez időszámításból fejlődtek. Olympia Élisz tartományban feküdt, s Élisz közhatósága intézte ünnepeit. E hatóság lajstromos jegyzőkönyvet vezetett, melybe a győzők neve bizonyos napokra iratott bé, — e lajstrom idővel annyira megtelt, hogy az év minden napjára jutott név. Ezek a Éliszi Fászták (Fasta Elidensia) és a mai naptárak kezdeménye.

Ez ünnepekben csak görögök — a barbarok kizárásával — és kivéve a papnőket, csak férfiak vehettek részt; tartamukra közbéke hirdettetett, Olympia különben is az isteni béke oltalma alatt állott. ¹⁾

¹⁾ A ki a békét és közcsendet megháborította, kemény, sőt halálos büntetésnek tette ki magát. Még katonának sem volt szabad fegyveresen megjelenni az ünnepélyen; ha e szabály ellen vétett, 2 mina = 180—200 frank bírságot fizetett. E búcsuk a miénktől főként a páratlan rend által különböztek, — nálunk búcsu dulakodás nélkül alig képzelhető, sőt az éven át összegyűlt bántalmak kiverekedésére szolgál alkalmul.

Az ünnep főbb mozzanatát az egyházi dolgokon túl, az athletikai, művészeti és irodalmi versenyek tették ki, melyekhez később a lovar-versenyek és színi-előadások is járultak. A győzők dicsőítésben és diadalban részesültek, hősökül tiszteltettek, nevök megörökítettett, az által is, hogy beiródott az Éliszi Fásztákba. A győző jutalma egyszerű zöld ágból vagy koszoruból állott, de ez becsebbnek tartatott aranyból, gyöngyökből; nem kevésbé volt kecsesítő a győző részére az is, hogy a jutalom-koszorúval fején, vagy ággal kezében mutatott bé az újongó közönségnek, s így híre elterjedt az egész művelt világra, mert ez ünnepen ezernyi ezres számban se-reglett össze messze földről, s minden irányról a búcsusok serege, tehát volt, ki a diadalmak hírére széthordja.

Az ünnep egyházi része itt is és még említendő búcsuhelyeken is templomi szertartásokból, ájtatoskodásokból, fogadalmakból, áldozásokból, kegyes ajándékok felajánlásából, himnuszok énekléséből, s az istenek valamelyike tiszteletére rendezett táncjátékokból állott.

Olympiában, e sérthetetlen szent helyen a kincsek, és itt különösen a múkincsek óriási mennyiségben voltak összehalmozva, még Plinius korában háromezer szobor volt látható, köztük Phidias és Praxiteles remekei, ki előbbinek itt állandó műterme is volt. A templomok és kápolnák, oltárok és bálványok mind a műépítészet remekei, és becsesnél becsesebb műanyagokból.

Holott maga Olympia kis város számba sem volt vehető, csak szórványosan helyezett házakból állott, melyek leginkább a búcsusok befogadására szolgáltak, de erre megközelítőleg sem voltak elégségesek, a búcsuvendégek túlnyomó része a mezőn sátorok alatt tanyázott.

Az ó görög műveltség e fényes és virágzó hajdani telepén ma csak romok sem láthatók, csakis a búcsujárások szokása maradt meg szerényebb kiadásban korunknak, tán hogy a felvilágosodás egy erősebb áramlatának legyen mit elfujni.

Sok volna itt még érdekes, de e dolgozat kerete azok befogadására nem terjedhet.

Sok ily búcsuhely létezett Görögországban, de a legkitűnőbb után csak azokat említjük meg, melyek valamely különlegesség által különböztették meg magukat.

Nagy jelentőségűek voltak az Apolló tiszteletére Delphiben tartani szokott Pythiai ünnepek. Delphi tekintélyét azonban főként

az itteni oraculum emelte, mely a négy fő és sok apró oraculum közt mint legkeresettebb a főrangot bírta.

Az oraculumot ma jövendőmondó intézetnek neveznök, vagy jós-, s még helyesebben javas-intézetnek, mert az oraculum a jövendőt ritkábban jósolgatta, hanem inkább tanácsot, javaslatot adott, hogy mit kell tenni és hogyan, hogy a siker biztos legyen. A jóslatokat nő adta, a Pythia mondhatjuk: a javas asszony. Különben a jóslatok mindig ügyesek, de kivált ha a jövendőt illették, annyira homályosak és kétértelműek voltak, hogy akár a jó-. akár a balsikerre ráillettek.

Ily jóslatot drágán lehetett kinyerni. Apolló papjai tudták is derekasan kihasználni az őszinte, sőt nagyobb mérvben a színlelt vakhitet. A nép, mely a legnagyobb járulékot szolgáltatja a buták seregéhez, s leküzdhetlen ösztönrel bír a hamis próféták meghallgatására és követésére, föltétlenül hitt a jóslatokban, — az értelmiség, kivéve az akkori ultramontanokat, kevés hitelt adott azoknak, de használta, részint képmutatásként, hogy ne sértse a vallási szokást, a nép fanatismusát, s ezzel népszerűségén csorbát ne ejtsen, — részint kényszerből, ha a makacs sokaságot kellett általa valamely nagyobb, szokatlan, vagy elhatározó dologra rábírni. Így Themistocles, korának egyik legnagyobb, legfelvilágosodottabb embere, az Atheneieket csak a Delphii jóslat, tehát a szokás hatalma által tudta rábírni, hogy a várost egyetemesen elhagyják, s a férfiak mind hajókra szálljanak, s így védjék szabadságukat a Persák ellen, s ekkép csakis az oraculumnak engedelmes néppel birt mestere lenni a Salamis elhatározó győzelemnek.

Hogy amaz óriási mennyiségről fogalmat adjunk, melyben a kincsek Delphiben összehalmozódtak, elég, ha azokat említjük, melyek ajándékol a Lydiai királyoktól, különösen Gygestől és Kroezustól eredtek. Ezek értéke közel 4000 talentumra rugott, mintegy 23 millió frankra. Kroezus csak egyik esetben — a nyert jóslat sikeres levén — 3016 talentum, mintegy 17 millió frank értékű 117 darab arany hasábot küldött hálaadásul, s még több értékes tárgyat, mint ezt Herodot és Diodor részletesen feljegyezték. Midőn a Phocisiak Delphit elfoglalták, több, mint 10 ezer talentum, közel 60 millió frank értékű aranyt és ezüstöt olvasztottak fel és vittek el.

Delphi körülfalazva sem volt, de az istenek oltalma és nemzetközi védelem alá helyezve. Ez okból dús magánzók is itt tartották kincseiket, — leggazdagabb kincstárral a Korinthis birtak, utánok az Atheneiek, kik inkább a hatáságuk alá tartozó Delosi Artemi-

siumot használták e célra. A Phocisiak az isteni béke és közoltalom fertelmes megszegéseért az Amphiktionok ítélete folytán kegyetlen megtorlást szenvedtek.¹⁾

A sórványos búcsusok Delphibe, főként az Oraculumhoz folyton zarándokoltak, az országos csődülettel járó nagy ünnep azonban csak minden negyedik évben, az Olympiák 3-ik éve ápril 14-én kezdődve tartatott.

Ez ünnepségek programja alig különbözött az Olympiaiakétól; Delphinek az Oraculum kölcsönözte a nagy súlyt, míg amott a program hasonlíthatlan gazdagsága, a csődület teméntelensége adták Olympiának az elsőséget.

Búcsujáró helyekben bővelkedtek a görögök nemcsak Hellasban, hanem Ázsiának görögök által lakott vidékein is. Nevezetesen: Dodona, Delos, Eleuzis, továbbá az Isthmusi vagyis Korinthetai diszjátékok, — így Kis-Ázsiában Pergamon, Kydnos, Ephesus stb., mely utóbbi helyett Diána nagy hírű temploma, a műépítészet e páratlan remeke lett nevezetessé, — az e templom szentélyét díszítő Diána szobráról lesz érdekes megemlíteni valónk, minek alább fogunk megfelelni.

Felesleges volna azonban mindama búcsuhelyeket, s az azokon divott szertartásokat leírni, minthogy azok a két bemutatott nagyszerűnek többé-kevésbé szerényebb kiadásai voltak. Kettőt mégis külön megemlítünk, Delost és Eleuzist azért, mert ezek némelyekben különböztek a többiektől, s mert Áthenéből a görög cultura központjából indultak ki.

Delos, az Archipelagus szigetecskéje a Cycladok csoportjában, kiváló becsben és kegyeletben részesült. Születéshelye lévén Apollónak és Dianának, ez ikertestvéreknek, az egész sziget, s nem említve a templomokat és kápolnákat, különösen Diana berke szent helynek tartatott.

Az e két ikeristen tiszteletére május 7-én kezdődőleg minden évben, de minden negyedik éven rendkívüli pompával, míg a közbeeső években szerényebb módon megtartatni szokott itteni ünnepek annyiban különböztek a többiektől, hogy a búcsujáróknak ide hajókon kellett útnyitni. Athene ez ünnepek vezetését nagy pompával intézte.

¹⁾ Azon város vagy köztársaság ellen, mely valamely szent hely sérthetlenségét bántotta, az Amphyktionok gyűlése (nemzetközi congressusnak nevezhető) büntetőleg ítél s a büntetés végrehajtásával, mely némelykor a bűnös város lerontásából állott, egy vagy több köztársaságot bizott meg. Ily hadjárat „szent háboru“ czimen többször fordul elő a történelemlírásban.

Egész hajóraj indult Phalerusból, Athene kikötőjéből, férfi és nő búcsusokkal telve, köztük a hatóság diszhajója vezetve külön hajónagy által, diszítve lobogók, szalagok, zöld galyak és virágfüzerekkel, ez vitte a Theoriának nevezett hatósági követséget és ezek főnökét az Architheorest és Athene köztársaság tekintélyes ajándékait. Egyéb városok és szigetek is menesztettek ily Theoriákat, sőt a Hyperboreusok sem maradtak el ajándékaikkal.

Hogy Athene ezzel járó költségeiről fogalmunk legyen, álljanak itt a következő adatok: Az Architheores dija e kirándulásra: 1 talentum = 6 ezer drachma (1 drachma értéke 1 frankkal egyezőnek vehető). A hajónagy dija 7 ezer drachma; aranykoszoru az istennőnek: 1500 drachma, tripsz a győzők számára: 1000 dr.; a győzőknek osztani szokott jutalmakra több, mint 4 talentum, tehát több, mint 24 ezer dr.; — az áldozatokhoz szükséges 109 barom megvásárlására: 8415 dr. stb.¹⁾ Mindez az Artemisium tőkéinek kimutatásával együtt egy Athenében 1759-ben talált márványtáblára van felvésvé.

Az Artemisium, Diana temploma s kincstára, duzzadt az öszszehalmazott kincsektől, melyek folyton növekedtek részint kegyadományokból, részint a birtokok jövedelmeiből, levén az Artemisiumnak itt is, más szigeteken is, sőt a szárazföldön is és városokban házai és földbirtokai, bányái,²⁾ s roppant tőkéi, melyek kamatozásra városoknál és magánzóknál voltak elhelyezve. Athene az istentelen-ségek után beszedett büntetéspénzeket is minden negyedik évben ide küldte, ez is felment több mint 20 talentumra = 120 ezer drachmára. Delos szent hely és sérthetetlen levén, magánzó is itt helyezték biztosságba kincseiket.

Az ünnepek Delosban is azon dolgokból állottak, mint Olympián, vagy Delphiben, — így Eleuzisban is, mely következik.

Eleuzis nevezetes, mint az Atheniek házi búcsujáró helye, melyet különben is gyakran látogattak, levén Eleuzis környéke sűrűn megrakva a gazdag Atheniek szebbnél szebb villáival. — Itt a búcsu Ceres istennő tiszteletére minden évben august. végén kezdődőleg megtartatott, a résztvevők száma gyakran meghaladta a 30 ezeret, kiket Athenből a második Archon (polgárnagy, polgármester) veze-

¹⁾ Akkoron tehát egy czimeres (válogatott) ökör középára 70 frank körül állott.

²⁾ Az akkoron leggazdagabb, legjövedelmezőbb rézbánya is az Artemisiumé volt.

tett. — Hogy Eleuzist külön bemutatjuk, ezt az Eleuzisi mysteriumok érdekességeért tesszük.

E mysteriumok (rejtelmek, titkok) dolgaiban kizárólag a beavatottak vehettek részt. A beavatottságnak fokozatai voltak, s e rangfokozatok arányában lehetett eljutni a magasabb mysteriumokba a világoossáig. Bejutni megpróbáltatások után lehetett, böjtölés, vezeklés, a bünöktől megtisztulás, jótékonyság, szenytelen előélet; szóval erkölcsi hibátlanóság valának a felvétel előfeltételei, felsőbb fokokban a szilárd jellem, megbizhatóság és becsületesség. A jelöltnek (újoncznak) mindennemű félelemgerjesztő és ijesztő próbákon kellett átesni, s azokat bátran kiállani.

Mindezt különlegesen azért említjük, mert e 2—3 ezer év előtti mysterium a jelenlegi szabadkőművesség szervezetéhez úgy hasonlít, mint egyik tojás a másikhoz. Az Eleuzisi mysteriumok is Egyiptomból eredtek, a szabadkőművesség is Egyiptomból hozza le eredetét; ennél is, annál is fő elv a humanismus, becsület; jelek és jelvények által ismernek egymásra a beavatottak; — szentélyeikből az idegeneket szigoruan kizárják, szertartásaikat addig, míg biztonságban nincsenek az iránt, hogy templomuk, munkahelyük minden idegen behatolás ellen fedezve van, meg sem kezdik; legszigorubb törvény biztosította a titoktartást, főként a mysteriumokat, belügyeiket, sőt szertartásaikat illetve is, az áruló életével lakolt, mely súlyos fegyelem a kőművességben ma már nem állhat fenn ugyan, de régi szabályaiban található; szóval a mai szabadkőművesség „munkája“ nem más, mint a mai viszonyokhoz idomított Eleuzisi mysteriumok gyakorlata, mely Egyiptomból eredve változó elnevezések alatt ezres évek folytán fejlődött mai alakjára, megtartva ma is, midőn már nincs szüksége arra, — hihetőleg szokásból — fő jellegét: a titkos társasági minőséget és minden dolgában a titokzatosságot, rejtelmességet.

Miben állhatott az eleuzisi mysteriumok közt a legmagasabb titok?

E kérdés megfejtésére található adatok. Föniciában, Egyiptomban, Göröghonban, Kis-Ázsiában, Rómában, az ó műveltség hazáiban a polytheismus uralkodott. E különböző népek vallásai egymástól némelyekben eltértek ugyan, de sokban, s különösen abban egyeztek, hogy sok istent vallottak. A köznép és a homályosdiak rajongásig hivei voltak e több istenü hitnek, s azt vakon követték. De az iskolázott és az okoskodásban gyakorlott ész az isten fogalmát tisztábban, függetlenebbül és több szabadoszággal állapítja meg. mint a parlagi ész,

mely utóbbi azt fogadja el, a mit elébe adnak, kivált, ha azt csuda- és titokszerűségbe burkolják. Természetes, hogy a józan észnek okoskodásaiban rá kellett jönnie, s ha soha máskor, okvetetlen a görög műveltség fénykorában, midőn a görög philosophia oly magas színvonalra emelkedett, melyről az utókor sem bírja leszállítani, arra rá kellett jönnie, hogy az a lény, ki az istenség fogalmának meghatározóival bír, megosztható nem, de csak is egyetlen-egy lehet, kinek tehát sem többese, sem részei nem lehetnek. Következőleg metaphysikailag meggyőződve tudták, hogy isten csupán egy lehet, tehát a valóságban is egy az Isten.

Pythagoras Kr. e. 550 évvel tanította a legfőbb lény létét, s a lélek halhatatlanságát.

Socrates Kr. e. 400 évvel, hasonlóképpen tanítványa Plató tartózkodás nélkül magyarázták tanítványaik előtt az egy istenség tanát.

Igy Aristoteles Nagy Sándor nevelője, bizonyára Fülöp az apa és Nagy Sándor a fiu előtt nem titkolta ontologiai megállapodásait és tanította azokat, de ezek mind csakis akadémiai megállapítások voltak, melyeket nem vittek bé, de nem is lehetett bevinni az uralkodó vallásba, melyet e tanok teljesen szétrobbantottak volna.

A Pythagorással egykoru Sakia Muni, vagy Renan szerint Dsadsia Muni, az Indusok reformatora hasonlólag egy istent vallott. Erről azonban sem Pythagoras, ki tőle távol, N.-Graecziában, Itáliában lakott, sem egyáltalán a görögök tudomással nem bírtak, s nem is bírhattak, minthogy akkoron India teljesen terra incognita volt. De a zsidókat a sokat kalandozó görögöknek ismerniök kellett, ezek pedig kezdettől egy Istent imádtak.

Sokan voltak tehát, kik az egy isten tanát követték.

De ezt nyíltan vallaniok, vagy éppen hirdetniök nem lehetett azért sem, mert az istenek tagadóira halálos büntetés várt, mint ezt, számtalan közül felhozva, Socrates esete bizonyítja, ki ellen csak azzal a váddal bírták ellenségei a marasztaló ítéletet kierőszakolni, hogy vagy számkivetésbe, vagy halálba menjen, hogy az elfogadott isteneket megvetve, megtagadva, más istenséget ismer¹⁾; de azért

¹⁾ Megszokott fogás volt a görögöknél, hogy a kinek vesztére törekedtek, azt istentelenséggel vádolták, mert a népet e ráfogással lehetett leginkább felbujtani, s mert a népáramlattal szemben a bírák sem voltak kellően függetlenek. Így történt Socratessel is, kit mások szerint feltétlenül ítéltek halálra, hogy azonban barátai az örök megvesztegetésével törekedtek volna őt menekvésre bírni, ez alig áll, mert az ítélet 30 napig a Delosi szent búcsu miatt, mig tudniillik onnét a szenthajó a Theoriákkal vissza nem érkezik, végrehajt-

sem, mert ott a vallás szétválaszthatlanul levén a politikai, társadalmi és családi viszonyokkal összeforrva, a politikai tényezőknek szükségök volt arra, hogy a népet százakon át megszokott vallásában ne bolygassák, és bálványai s vakon hitt különleges istenei iránt való félelemben meghagyják, mert e soha nem látott, de rettegett hatalom útján lehetett rajtok uralkodni; sőt még azért sem, mert az egyetemes viszonyokkal ennyire összenőtt, bár oktalan vallást csakis nagyszerű, s minden viszonyra kiterjedő forradalommal lehetett volna kiküszöbölni. Volt tehát elég ok arra, hogy azok, kik egy istent hittek, azt ne hirdessék.

Mit tettek tehát? Hogy meggyőződésüknek valamely módon kifejezést adhassanak és ösztönüket kielégíthessék, titkos társulatokat alakítottak, abba az egyértelműeket, alkalmasokat befogadták, a kipróbáltakat beavatták, s a külvészély ellen fedezet alatt, s titokban gyakorolták az egy isten kultuszát.

Erős vélemények állítják, hogy az Eleuzisi mysteriumok gya-

ható nem volt, a mennyiben a szentidő alatt sem perbe fogni, sem elfogatni, sem ítéletet végrehajtani nem lehetett. Így Socratesnek elég ideje volt a menekvésre, de ő hogysen hazáját elhagyva, számkivetésbe menjen, a halált választotta. A szent idő lejártával a bakó átnyujtván a méregkelyhet, tartalmát Socrates reszketés nélkül kiitta.

Legmagasabb állásu egyének sem voltak megóva az ily megtámadásoktól. Legérdekesebb Pericles esete.

Pericles — a legnagyobb férfiak egyike — ki a sok nadügyi bajok miatt eladósodott Athene pénzügyeit rendezte, a kincstárt megtöltötte, — Athénét a soha sem azelőtt, sem azután el nem ért felvirágzás és közjólét legmagasabb szívonálára emelte, a létezett colossalis középítmények legnagyobb részével gazdagította, — hazája ellenségeit vagy legyőzte, vagy ügyes politikájával tehetlenségre kárhóztatta, — a democratia uralmát megalapította, — szóval hazájának legérdemesebb, legtehetségesebb és legbecsületesebb fia, mert sokáig vitte a kormányt, irigyei és eilenségei üldözését és támadásait volt kénytelen szenvedni. Hatalmas népszerűsége miatt másképp megtámadható nem levén, az istenek tagadásával vádolták, és pedig barátnője, és később neje Aspasiával, és barátai Anaxagoras bölcs, és Phidias szobrászsal egyetemben. A bírák őt nem merték elítélni, Aspasiát az ő remek védbeszédére felmentették, Phidiaszt és Anaxagorast azonban a szokott módon halálra vagy számkivetésre ítélték, kik aztán hazájukat elhagyták. Mert nálunk is vannak hasonló események, csak azért is érdekes az ő esetét is felhozni. Végre mégis kényszerült a kormánytól megválni. De csakhamar beálltak a nehéz napok, a zavarok közt nem volt illetékes kéz, mely a kormányrudat megragadja, a köztársaság kénytelen volt a lealázotthoz folyamodni, hogy mint erre legérdemesebb, legtehetségesebb, a kormányt újra átvegye, melyet aztán haláláig férfiasan intézett.

A szellemes és remek szépségű Phrynét is az istenek tagadásával vádolva bíróság elé állították, s a halálos ítélettől csak is ügyvéde leleményes védelmi

korlata az egy isten cultuszából állott. Mi is e véleményhez állunk, mert minden erről tudható, azon egységes lénynek cultuszát látszik igazolni e mysteriumokban.

Pythagoras a nagy bölcse még nagyobb mathematicus születés-helyéről Samos-ból eltávozván, sok földet beutazott, s különösen Egyiptomban több időig tartózkodott; itt az Egyiptomi mysteriumokba beavattatta magát, utóbb Krotonban Nagy Graecia (mostani déli Olaszország) városában telepedett le, s tanította a róla nevezett philosophiát. Itt alapította a „Pythagorási szövetség” név alatt ismert társaságot, melynek az egyiptomi mysteriumok cultusa szolgált alapul. E szövetség tanai, szervezete, szabályai és ritusa azonosak voltak az Elenzisi mysteriumokéival, és szintén azonosak a mai szabadkőművesekéivel. S miután Pythagoras az egyetlen legfelsőbb lény létét, s a lélek halhatatlanságát tanította iskolájában, de azt mint vallást nem hirdethette, bátran állithatni, hogy az ő mysteriumai gyakorlata is a mondott tanok cultuszából állott.

Curiosumként megemlítendő, hogy nincs adat arról, hogy a későbbi bölcsek valamelyike az Eleuzisi mysteriumok részese lett volna, de arra igen, hogy belépésre felhívott bölcsek ez ajánlatot visszautasították. Erre is lehetne a mai korból analogiát mondani.

módja és Praxiteles szobrász óvása mentette meg, ki az istenek legremekebb alkotását, a női szépség legtökéletesebb mintáját a hivek által imádandó Venus szobrához élőképül használandó, annak megsemmisítését ellenezte. Így faragta róla Praxiteles a világhírű Knidosi Venust, melyhez aztán százéveken át jártak búcsut a kisázsiai hivek.

Az istentelenségért halálra ítélet gyakran a fanaticus nép kövekkel megrakodva várta a kijáratnál, hogy mielőtt menhelyre (asylum) jutna, megkövezhesse.

Sokszor a vallásos rajongás, még inkább tüntetés a bírakat oktalan kegyetlenségre ragadta.

Istentelenséggel vádoltatott az is, ki az istenek megvetését valamely tartozékuk eltulajdonítása által tanusította. Egy kis gyermek egy a Minerva koszorujából lehullott arany levelet vett magához; szegénykét a bíróság halálra ítélte szokott módon; mégis a végrehajtás előtt próbát tett: vajjon a gyermek öntudatosan követte-e el a lopást? Kiraktak eléje aranyos és zöld levelet, gyümölcsöt, játékot, egy arany pénzt, s több tárgyakat, hogy válasszon; a gyermek a legfényesebbet, egy arany pénzt választotta; erre a bíróság azon indokon, hogy a gyermeknek tudása van az értékről, a halálos ítéletet irgalom nélkül végrehajtatta.

Számtalan ily adat áll rendelkezésre, mely mind arra mutat, hogy az isteneket megvetni, bántani vagy éppen tagadni: halálos veszély közt lehetett, tehát elég okuk volt a bölcseknek arra, hogy az egy isten létének tanításával tanítványaik, a négy fal közt maradjanak, de azt hirdetni a piacra ki ne álljanak.

Igértük, hogy Ephesusi Diana szobráról érdekes dolgot fogunk megemlíteni; ez abból áll, hogy — mint az archeologiai rajzok mutatják — e szobor nagyon hasonlít az öreg- vagy nagy-Mária-czelli Mária képéhez. Diana karcsubb ugyan és nem tart gyermeket a karján, de a két kép stylusa és diszitménye azonos. A nagy- és kisczelli csudatevő Mária-képekhez éppen úgy járnak ma a búcsúsok, mint harmadfél ezer év előtt az Ephesusi Diana csudatevő képéhez.

A következő még érdekesebb. Dél-Franciaországnak legkeresettebb búcsujáró helye Puy-en-Velay; ez felső Loire megyének s egy püspökségnek székhelye; régiségéről híres székesegyháza egy régi római templom romjain állítás szerint a 8-ik százban épült; e „Notre dame“ egyházban a „le vierge noire“ a „fekete szűz“-nek nevezett csudatevő kép száz évek óta célja a kegyeletes búcsujárásoknak. E szobrot Sz.-Lajos király 1254-ben hozta volna magával keletről, nincs azonban kizárva az a feltevés sem, hogy a szobor a pogány templom romjaiból került elő, de az archeologok azt állítják, hogy e cedrusfából faragott szobor egyiptomi eredetű, a VIII-ik százban került oda és valódi képe Isis Egyiptomi istennőnek. A forradalom alatt a gonoszok elégették, de később a makacs rajongók másik szobor által pótolták. Minden esetre érdekes e szobor szerepe: 3 ezer év előtt az egyptomiak mint Isis-t imádták, utánok 2 ezer év előtt hihetőleg a görögök, hogy aztán egyezer év előtti időtől fogva mint Mária-kép a keresztény hívők tisztelete tárgyává és búcsujárásuk céljává legyen elégtetéseig, ezután pedig szent és csudatevő tulajdonságai átszarmazzanak egy új pótszoborra, melyet a hívők éppen úgy hisznek, mint az Isisből Máriává lett eredetit.¹⁾

Az előadottakból következtetésül levonható, hogy a vallásokban a conservatismus uralkodik; s változzanak azok bár alapjukban, de külsőségeikben, különösen tárgyaikban sok állandó marad; hogy a

¹⁾ Curiosum s egyuttal comicum számba jön a következő eset, mely K. megyében történt. K. város a nagy Dunára hajóhidat állíttatott, s a régi időtől fogva használt repülő hidat megszüntetvén, szétbontalta, nem szükséges részeit eladta. Az új hajóhidra egy új szép Nepomuki sz.-Jánost állított, tehát a repülő hidról maradt sz.-Jánost a további feleslegeseikkel együtt elárvereztette. E János szobrot az árverésen O. község előljárósága vette meg. „Mit akarnak kegyelmetek a sz.-Jánossal, hová állítják, mikor határukban csak egy kis patakocska sincs?“ szólítja meg egy más községbeli az O.-i bírót, levén szent-János a víz védszentje. Felelé az O.-i bírót: „Kiteszük a szőlőhegyre, jó lesz ott sz.-Orbának!“ (levén sz.-Orbán a bor védszente). Így aztán sz.-János, miután századon át a víz védszente volt, átváltozott és földmagasztalódott a bor szentjévé.

megrögzött szokássá vált dolgok, melyek a vakhit folyamányai, évezreken át fentartják magukat, természetes, mert a vakhit a meddig tart, magával viszi szüleményeit; hogy a mint Socrates, Plato, Aristoteles kora nem birt, vagy nem mert tettelesen küzdeni a tételes álhit, a rögzött szokás, a fanatizmus, a babona ellen, éppen ily tehetetlen ezekkel szemben Spinoza, Leibnitz, Kant és Hegel kora; s végül, hogy megszokott tételes vallásokat, álljanak azok bármily távol a bölcelemtől, csupán nagyszerű forradalmak, hosszantartó küzdelmek árán lehet alapjukban megingatni, vagy éppen megsemmisíteni. Természetes, hogy a reformatiók is ily forradalom-számba mennek.

Félreértés elkerülése végett megjegyzendő, hogy itt nem egyes vagy külön vallás van értve, hanem átlag a vallások, s merőben academicus értelemben. Az is elismerendő, hogy a Reformatio az említett conservatismuson nagy csorbát ütött, s a vakhit teremtette szokásoknak vagy határt szabott, vagy legalább is puritanizmusával azokat látványosságaitól, sarlangjaiktól megtisztította. De e purificatio nem terjed tovább, csak a meddig a protestantizmus.

Ezt látszik igazolni az a tény is, hogy a hinduk, törökök és arabok, kik nagyon is távol esnek a reformatio színhelyétől, legmegrögzöttebbek az ó-korból maradt ritualis szokások s azok sallangjainak föntartásában, és ősi fanatizmusukkal üzik ma is búcsujárásaikat, a hinduk különösen a szent folyó forrásaihoz, az utóbbiak pedig Mekkába és Medinába, s mindannyian számtalan kisebb-nagyobb jelentőségű szenthelyekre.

Minél több tért enged magában valamely vallás a csuda, varázslat és babona iránti hitnek, az ily vallás annál távolabb áll az egyszerűségtől, a puritanizmustól; s minél több benne a mysticismus, annál nagyobb szüksége van a külső szertartás látványos voltára, cifraságokra, csengő-bongó sallangokra, mind oly büvölő eszközökre, melyek a tömegre elragadólag hatnak; hogy a mi hiányzik az ontológiából, azt helyre üsse a zene, égő gyertyák és a tömjénfüst.

A búcsujárások is és a hasonló vallásos szokások az efféle babona- és csudahit szüleményei. Hány búcsujáró hiszi, hogy a búcsu a csudatevő kép nyavalyától menti meg, vagy éppen bűneitől szabadítja fel. Hány ember belátja a végső bajban, hogy nincs mentség, csak csuda segíthet; de mert Pandora szelenczében a remény az emberiség javára még mindig lezárva van, az ember mindörökké remél, más remélni való hiányában reméli a csudát, mig utóbb hiszi.

Az emberben erős az ösztön tudni a jövőt, ez ösztön aztán áttereli az embert arra a tévhitre, hogy a jövőt csakugyan okkal-móddal megtudni lehet, ez adja a hitet a jóslatokban. Így állunk a babonával is, egyik ember a 7. és 13. számoktól tart, a másik a Péntektől, a harmadik utjából fordul vissza, ha azon nyul szaladt keresztül sat. De igazságtalanok lennénk, ha a csoda, jóslat és babona iránti hitért a vallásokat vádolnók, mert az ember már saját lelki tulajdonságainál fogva hajlammal bír ezekre, s a fenntebbiek szerint kifejti magában, s így minden vallás hivei közt vannak e badarságok hívői, sőt adatok vannak, hogy bölcsészek, kik saját tanaikban meggyőződöttség kimutatták, hogy — mert természetfeletti, vagy természetzen kívüli erő nincs, mert észbéli ok nélkül semmi nincs — tehát sem csuda, sem jövőbelátás, sem babona nem lehet, mégis ez oktalanságok rabjai voltak; ki babonás volt, ki a csudatevő képet, ki Lenormand asszonyt kereste fel, mert hitte.

Ellenben az is áll, hogy némely vallás bővebb táplálékot nyújt ez észkóroknak, s általánosabbra bírja kifejteni azokat. Minél több a mythos, a rejtelmes, az érthetetlen, a megfoghatatlan valamely vallásban, annál fogékonyabbakká teszi a hiveit a vakhitre, a vakhit pedig a babonára, mely a másik kettőt is magában foglalja. Nem csuda tehát, ha a mythologiai vallásban, mely merő mythosokból állott, e babonás czafrangok annyira honn voltak.

De a kereszténység keletkezésével ebbe sok átment ugy a mythologiai vallásból, mint az egy istent hívő zsidók vallásából, mert a vallásokban az alapok, elvek és tanok változhatnak, de a külsőségek makacsok, mert a szokás dolgai, tehát átmennek, s fennmaradnak.

Igy a vallási szertartáshoz viselt ruhák is — a talárok, pluviálék, pallumok, infulák stb. — alig változtak. Annás és Kaifás süvege olyan, mint a római püspököké, az Archicreusok mitrája, mint az Archimandritáké. Hogy a külsőségekhez a tényezők ragaszkodnak legkonokabban, mutatja a quietismus sorsa. A Jezsuiták és Dominikánok, azok a hypocrisis, ezek az inquisitio tényezői a kellőnél nagyobb hatalmat bitorolván a vallás gyakorlatában, a fő sulyt a külsőségekre helyezték; a bensőség veszendőben volt. Találkoztak őszinte katolikusok, kik a hiveket a külsőségektől elvonni és a benső vallásosságra, magába szállt buzgóságra törekedtek téríteni. Józan törekvésök sikert aratott. Az eredményen megrettent jezsuiták ellenaknákat ástak, de kevés sikerrel; végre is a pápa által adattak ki brévet, mely a quietismust, ez áramlatot kárhoztatta. Így a közhatalóság is bevonatván az ügybe, a más néven pietismus. a csendes,

nyugodt, benső ájtatosság tiltva, s üldvözve lett, a zajos istentisztelet pedig ujult erővel tüntetett. Később Maintenon asszony befolyásával a quietismus némely türelmet élvezett ugyan, de ő is a jezsuitákkal szövetkezvén, a quietismus átvált álszenteskedéssé, képmutatássá, rajongássá. Való tehát, hogy a vallási külső látványos szokásokat, mint legbiztosabb mediumot a nép fogvatartására, maguk a tényezők tartják fenn, erőszakkal is, ha kell, még ma is.

A reformatio e cifraságokat a ritusban és látványosságokat a liturgiában ugyan derekasan elsöpörte, de azért azok ugy egyéb keresztény, mint nem keresztény vallásokban benrekedtek. Olasz, Spanyol- és Franciaországokban még most is virágzik a bucsújárás, a templomi diszszertartás, a passio, az Ober-Ammergaui passio-játékok szinpadias előadásaira Európa műveltjei seregesen tódulnak; mi is évenként a feltámadási körmenethez kiállunk, ha nem is részt venni, de bámulni, s nem jut eszünkbe okoskodni a fölött: vajjon a vallási tüntetésnek az utczán van-e még ma is létjoga? Biz, a zajos külsőségek még mindig diszlenek.

Hasztalan okoskodás! — A vallásos szokások ezer és ezer évesek, alakuk változhatik, de lényegök állandó.

Az ember az most is, a mi volt kezdetben, jó, rossz, megteszi az okosat, a bolondot ma is, mint az első ember;

a tigris vérszopó, mióta van;

a madár a légben élt mindig, a hal a vízben, az repült, ez uszott, mióta lég és víz létezik;

a kigyó ugy csuszik, s oly csalfa ma is, mint volt a paradicsomban;

a hernyó ugy mászik és teszi a kárt, mint teremtéskor;

a rózsa, szekfü, ibolya oly illatos, a méz oly édes ma is, mint Éva korában;

a szokás észbe ütközzék bár, tartja magát; a divat birja módosítani, de bukik, ha amabba nem olvad.

De a mi a világ első napján volt, az van ma is, sem több, sem kevesebb és lesz örökön örökké.

ÉSZAKI KÁROLY.

UNITÁRIUSOK MAGYARORSZÁGON A XVI. ÉS XVII-İK SZÁZ ÉVBEN.

II.

AZ UNITÁRIUS VALLÁS ELTERJEDÉSE ESZTERGOM VIDÉKÉIG.

Hatodik Közlemény.

Ideje már bemutatnunk a két kiváló férfiút, kiknek nevéhez fűződik a legérdekesebb epizód a magyarországi unitáriusok történetéből.

Skaricza Máthé Bód szerint 1544-ben született Kevin, a mai Ráczeve városában.¹⁾ Tanult Tolnán s egy esztendeig Kolozsvárt. 1569-ben Bécsbe, s innen Paduába ment. 1570-ben Genfben a híres Beza tanítványai közé iratkozott. Összejárta a svájcki és németországi főbb egyetemeket. Párison keresztül Angliába is ellátogatott. 1572 végén tért vissza szellemi kincsekkel, tudománnyal gazdagon megrakodva hazájába. Értett a magyar, német, olasz, latin, görög és zsidó nyelvekhez. Jeles írói tehetséggel bírt és több igen szép dicséretet szerzett. Ő fordította le a Luther örökszép himnuszát: „Erős várunk nekünk az isten,“ mely később, mint tábori ének, Bocskai puritán szellemű harcosait lelkesítette. A mi énekes könyvünk „Jó úr isten tekints hozzánk“ kezdetű szép énekét is ujabban szintén neki tulajdonítják.²⁾ Az utóbbit a hagyomány II. János királyunk kedvelt énekének tartja s melabús ősrégi dallama a szellemi szabadság első szép virágkorát idézi föl hiveink lelkében. . .

Skaricza tanulói pályájának második felét Szegedi Kis István, Kevi lelkésze, intézte. 1568-ban lép szorosabb összeköttetésbe Skariczával, midőn ez Erdélyből hazatérve üdvözlő verset ír szülővárosa nagynevű püspökéhez.³⁾ Szegedi Kis István, ki Melius áttérítésével és

¹⁾ Magyar Athenás.

²⁾ Kálmán Farkas úr szíves közlése. V. ö. Prot. Közlöny. 1884. 248. l.

³⁾ Kiadta a „Theologiae sincerae loci communes“ cz. munka elején Szegedi Kis István arczképével.